

the overall process that led to the Holocaust. For this purpose it is important to trace the main historiographical approaches in the second half of the twentieth century. The combination of these elements allowed depicting a comprehensive picture of the functioning of Lviv ghetto in the conditions of European Jewsplanned holocaust by the Nazis. Particular emphasis is placed on the fact that from the first days of the German – Soviet war, the Jewish community of Lviv suffered brutality and violence, which grew with the advance of German troops eastward and reached its peak during autumn 1941. At this time, Eastern Galicia was included in the General Government territories, and its Jewish population shared the fate of the Polish Jews. The Nazi leadership had undergone a long evolution of views, which ultimately led to the emergence of 'final resolution' concept. Actions against Jews in the occupied territories of the USSR became the model that the Nazis modified and used to kill European Jews. Events in Lviv became a reflection of the local embodiment of the massacre project. The deportations to Belzhets gas chambers, Yanivskiy concentration camp of death, systematic 'actions' and shootings became the things that during the years 1942–1943 led to the extermination of Lviv Jews and those people who, due to different circumstances, were put in local ghetto.

Key words: urban space, the Holocaust, Jews, Nazis, ghetto.

УДК 94(477.84)(=411.16) «1941/1944»

Оксана Ятищук

НІМЕЦЬКА ПОЛІТИКА ЩОДО ЄВРЕЇВ 1941–1944 РР. НА БЕРЕЖАНЩИНІ

У статті зроблено спробу на основі архівних джерел та спогадів очевидців розкрити політику німецької влади під час окупації на Бережанщині. Автором проаналізовано ставлення до цих подій тогочасного українського та польського населення.

Ключові слова: гетто, табір смерті, гестапо, юденрат, євреї.

У наш складний час, коли на теренах Української держави йде активна суперечка різноманітних партій та рухів за вплив на суспільство, обіцянок вирішити ними цілого комплексу гуманітарних та соціальних проблем, у тому числі й національних, викликає підвищений інтерес до відтворення об'єктивної картини суспільно-політичного та соціально-економічного процесу в Україні. Передусім, це стосується невеличких провінційних містечок на західноукраїнських землях, де упродовж багатьох століть мирно співіснували люди різних станів, національностей, конфесій.

Темою наукового дослідження обрано відображення життя єврейської громади на Бережанщині періоду німецько-радянської війни. Автором зроблено спробу здійснити об'єктивний аналіз, виявити економічні та культурні чинники, від яких залежали відносини між євреями та українцями, включаючи поляків, як головну політичну силу, упродовж німецької окупації.

Виходячи з актуальності теми, спираючись на джерельну базу та дослідження українських та зарубіжних авторів у дослідженні єврейських громад на території Бережанщини, враховуючи суспільно-політичне життя в Україні напередодні та під час Другої світової війни, ставимо за мету поглибити дослідження і зробити науково обґрунтовані висновки, щодо життя та діяльності євреїв на Бережанщині під час німецької окупації.

Тотальний геноцид щодо єврейських громад Європи, у тому числі й України, в роки Другої світової війни, у наш час є не лише темою наукових досліджень, але й політичною проблемою, яку експлуатують різні сили. Антисемітський дискурс сьогодні триває в Європі з особливим підйомом [12, с. 8].

Не буде перебільшенням твердження, що поведінка очевидців Голокосту була певною мірою зумовлена досвідом міжетнічного співіснування на попередньому історичному етапі. Тож особливого суспільного значення набуває відображення взаємин українців та євреїв у передвоєнний час.

Стаття М. Гона «Єврейське питання на Західній Україні напередодні Другої світової війни» об'єктивно розкриває суть українсько-єврейських взаємин напередодні Другої світової війни. Автор переконливо доводить, що причини міжетнічного конфлікту мали здебільшого об'єктивний характер – наслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр., реакції двох націй на події, що відбувалися у радянській Україні та Німеччині. Переконливим є міркування автора, що як українці, так і євреї замкнулися у колі власних національних інтересів, які не рідко йшли у розріз з інтересами іншої сторони [6, с. 9].

Серед вчених, хто досліджував різні аспекти українсько-єврейських стосунків напередодні Другої світової війни, потрібно назвати Я. Хонгісмана [13] та Ж. Ковбу [10]. У своєму науковому доробку Я. Хонгісман зосередив увагу на визначенні специфіки українсько-єврейського діалогу

1930-х рр. [13]. Ж. Ковба, з одного боку, з'ясовувала ставлення до євреїв окремих українських партій, зокрема ОУН, з іншого – дослідила взаємини представників двох націй на побутовому рівні [10].

Важливим джерелом вивчення українсько-єврейських відносин є архівні документи, які збережені в українських та польських архівах, і не були до кінця досліджені та опрацьовані.

Історія єврейського народу на землях Бережанщини, та й України загалом, на наше глибоке переконання, є важливим елементом історії країни у минулому столітті, гідною того, щоб її вивчали та пам'ятали.

Питанню життя та діяльності євреїв на Бережанщині та українсько-єврейським взаєминам під час Голокосту, присвячувалися окремі дослідження українських та зарубіжних дослідників [3–5; 11].

У дні німецького вторгнення антисемітська пропаганда і ворожа поведінка стосовно євреїв була звичайним явищем в українському підпіллі.

Мотиви і керування погромами у різних місцевостях були різними. Тоді як у великих містах було співробітництво між німецькими айнзатцгрупами і органами безпеки та різними українськими організаціями, то у маленьких містечках і селах вбивства євреїв були більше спонтанними. У окремих випадках вони були організовані за допомогою місцевої поліції і груп, що заявляли про свою приналежність до ОУН. Позиція Вермахту була почасти подвійною. У більшості випадків приниження і вбивства євреїв українцями пов'язані із діями НКВС. І німецька, і українська націоналістична пропаганда широко використовували тематику юдо-більшовизму і уявну єврейську участь у радянській машині терору [16]. Важливо зазначити факт неоднозначної поведінки українців у цих непростих подіях. Якскравий приклад цього представництва у середовищі галицьких українців був митрополит Андрей Шептицький – голова Греко-Католицької Церкви, який врятував десятки євреїв, дорослих, дітей і закликав братів – українців не брати участі у знищенні євреїв. Місцева українська адміністрація допомагала німцям у переселенні євреїв з невеликих міст і сіл у гетто [1, с. 214].

Деякі зміни на краще, особливо в офіційних рішеннях і повідомленнях, сталися 1942 р. Окремих єврейських професіоналів-лікарів, медичних сестер і ремісників заохочували приєднуватися до українського підпілля, але здебільшого це викликано практичною необхідністю.

Зразу ж після німецької навали радянський адміністративний персонал у Бережанах виявляв все більший неспокій. Він почав евакуювати свої сім'ї. Перше німецьке бомбардування Бережан сталося у суботу 28 червня 1941 р. Воно тривало три дні. Значна частина міста біля Ринку, а особливо єврейські будинки вздовж вулиці Збожової, лежали в руїнах. Доведено і підтверджено, що це бомбардування скероване жителем Бережан, сином найбільш шанованого українського правника – Левом Бемком. Як згадує Манек Талер, якому на той час було 6 років, під час бомбардування Бережан «Німецькі пілоти мали мапи з позначенням єврейських кварталів. Вони скидали бомби туди, бо були упевнені, що більшість населення тих районів була євреями, і справа була не в військових цілях». Скоріше за все, цю інформацію він почув від дорослих [16].

7 липня 1941 р. німецькі війська увійшли до Бережан. Через кілька днів влада звинуватила євреїв в тому, що перед відступом радянських військ вони убили ув'язнених у місцевій в'язниці. Українці схопили 12 євреїв і зарубали їх сокирами на християнському кладовищі. Опираючись на покази очевидців, дослідник єврейського питання на Бережанщині Ш. Редліх пише: «Українці вломилися у Бережанську в'язницю лише 4 липня, після прибуття Вермахту. Вони побачили спотворені тіла. Потоплені трупи були побачені у Золотій Липі. Трупи також були знайдені і вниз по річці, біля селища Саранчуки. Декого з мертвих знайдених у Бережанах поховали у братській могилі на місцевому християнському цвинтарі. Інші були розпізнані селянськими родинами і поховані у своїх рідних селах. Десятки євреїв були змушені рити могили і ховати мертвих на Бережанському християнському цвинтарі. Згодом, ці євреї були забиті прямо там розлюченим натовпом українців. Декого вбили навіть власними лопатами. Шок від звірств НКВС разом із потужним емоційним впливом недільного збору і поблажливе відношення місцевих німецьких військових, вилилися у загальноміські антиєврейські погроми. Юрба українців здичавіло пронеслася єврейським кварталом і розпоршилася по всьому місту у пошуках євреїв. Людей били і вбивали. Майно захоплювали і грабували. Дехто з українців, особливо інтелігентів, пообіцяли заспокоїти натовп» [16].

Німецький адміністративний персонал почав прибувати у Бережани наприкінці 1941 р. Найвищим німецьким чиновником у місті, й у всьому Бережанському регіоні, був Kreishauptmann Асбах, кремезний чоловік за 30. Асбах мав свою особисту мрію. Він хотів перетворити Бережани у сучасне на вигляд німецьке місто. Заради цього сотні євреїв були примушені руйнувати будинки і готувати вільні місця для подальшого будівництва. Асбах найняв єврейського архітектора, біженця з центральної Польщі. Він навіть сховав його під час одного із погромів. Архітектурні мрії Асбаха завдали додаткової шкоди і так майже спустошеному місту [16].

Незабаром після свого прибуття у Бережани, Асбах запровадив єврейську раду, юденрат. Перші накази про створення юденратів видано ще під час окупації фашистами Польщі. 21 вересня 1939 р. начальник поліції безпеки Рейнхард Гейдріх розіслав секретну депешу № P/11-282/39 стосовно рішення «єврейського питання на окупованих територіях» [9, с. 246]. Документ був засекречений і складався із 7 пунктів. Згідно із наказом, юденрати мали складатися з числа впливових осіб та равинів. Генерал-губернатор Ганс Франк видав розпорядження, щоб у місцях з єврейським населенням менше 10 тис. в юденрат входило 12 осіб, а у великих містах – 24. Рада мала вибиратися місцевим єврейським населенням; його члени повинні були вибрати голову та його заступника. Керували ними, в основному, представники поліції та гестапо. Юденрат, у відповідності з інструкцією Р. Гейдріха, відповідав за переміщення євреїв з невеликих населених пунктів в місця концентрації (гетто), їх розміщення та влаштування, а також за збір євреїв для «переміщення» із гетто. З часом функції юденрата розширилися в двох напрямках. Після створення гетто, юденрат відповідав за все, що відбувалося на його території. Йому дозволялося контролювати поліцію, мировий суд, пожежну частину, службу працевлаштування, господарську діяльність, забезпечення продуктами харчування, житлове господарство, охорону здоров'я, соціальні служби, статистичний облік, освіту, заклади культури. Необхідний для цієї роботи значний штат штучно розширювався в надії, що служба в юденраті врятує від насильницького депортування у табір праці або табір смерті [15, с. 59]. Голови єврейської ради та їх члени дуже часто змінювалися. Одних німці розстрілювали, інших відправляли у концтабори й табори смерті, треті, не витримавши знущань, закінчували життя самогубством. Мало хто із голів ради помирав своєю смертю. Із збережених документів відомо, що першим головою юденрату в Бережанах був Ройтман Авраам і чисельність єврейського населення на той час становила 4200 [7]. Тут є певна невідповідність у даних, які знаходимо в архівних документах щодо населення окупованих Бережан і даних, які приводить у своєму дослідженні Ш. Редліх: «Згідно з німецькою газетою, що була надрукована у грудні 1942 року, населення Бережан тоді складало 13649 осіб (4181 українець, 3832 поляка і 5636 євреїв)» [16].

Після А. Ройтмана головою був доктор Кляґер, і серед її членів були доктор Фальк, доктор Померанц і доктор Ваґшал. Юденрат, як і повсюдно, мав слугувати німцям у їхній антиєврейській політиці. Наскільки міг, він намагався полегшити життя євреїв. Також існувала місцева єврейська поліція, яка допомагала німецькій і українській поліції знаходити євреїв. Перша акція, або так званий «погром інтелігенції», відбувся на передодні Йом Кіпура на початку жовтня 1941 р. Усі чоловіки-євреї мали сповістити про себе на пункті збору. Біля 600 осіб, переважно фахівців і торговців, відібрано і замкнено у Бережанську в'язницю. Асбах пообіцяв допомогти звільнити деяких з них, в обмін на 3 кг золота, яке він отримав від юденрату. Але ніхто звільнений не був. Наступного дня їх вивезли у напрямку Раю, де розстріляли контингентом СіПо з Тернополя. Тіла поховано у сусідньому кар'єрі [16].

Під час другої «акції», 18 грудня 1941 р., близько 1200 євреїв були вивезено у ліс і знищено. За наказами Асбаха, переважно літні, жінки і діти, були схоплені єврейською і українською поліцією та Sonderdienst Асбаха на другий день Ханнуки. Їх погнали піших і на підводах у напрямку Підгайців. Відділення СіПо, очолюване Мюлером, чекало на них у Летятинському лісі, на півдорозі між Бережанами і Підгайцями. Усіх розстріляно і поховано там. «Акції» проходили регулярно, на усі єврейські свята [17].

У центрі міста створено концтабір, куди звозили арештованих з усього Бережанського району. За час його існування загинуло 1600 осіб [8]. Крім цього упродовж жовтня 1942 – червня 1943 рр. в Бережанах працював табір праці, де проводилися акції масового знищення євреїв, які там утримувалися. 12 червня 1943 р. вбито останніх 1760 євреїв [8].

Більшість вбивств проведено тернопільською СіПо, заставою німецької секретної поліції, очолюваної штурмбанфюрером СС Германом Мюллером і його спеціалістом з єврейського питання, Віллі Германом. Час від часу бережанських євреїв депортували до сусідніх трудових таборів. Ці облави проводила українська і єврейська поліція. Небагато повернулося звідти. До середини січня 1942 р., євреї могли відносно вільно пересуватися у місті і в його околицях. 15 січня 1942 р. «Бережанські вісті» надрукували оголошення: «Євреї, які без дозволу залишать призначене їм житло, як і ті, що дадуть їм сховок, підлягають страті» [2]. Перша масова облава і депортація у табір смерті у Белжці проведено у Бережанах у вересні 1942 р. Ними керувала тернопільська поліція безпеки при допомозі української поліції. Натоп місцевого населення спостерігав жахливу і трагічну сцену. Майже 2 тис. євреїв завантажено у 50 вантажних вагонів на залізничній станції у Бережанах й вивезено у західному напрямку. Врятуватися вдалося лише декільком полоненим яким вдалося зістрибнути з потяга й уникнути пострілів охоронців. Дві наступні депортації у Белжець відбулися у жовтні й грудні. Голова Бережанської кримінальної поліції звітував своєму керівництву в Львові, що «сотня куль була використана протягом облави на

євреїв»[14]. Впродовж грудневої депортації, яка відбулася на другий день Ханука, біля 1 тис. осіб вивезено у Белжець. Під час кожної з облав, євреїв розстрілювали по дорозі до залізничної станції і на Окопиську. Перша облава у 1943 р. відбулася наприкінці березня-початку квітня. Вона тривала три дні. Декого з осіб депортували до сусідніх трудових таборів. Інших стратили на Окопиську. У гетто залишилося менш ніж 2 тис. осіб. Остання облава і ліквідація бережанського гетто відбулася в суботу, 12 червня, два дні після єврейського свята Шавуот, за тиждень після християнської Трійці. Бережанські євреї, і Праведники Світу асоціюватимуть цю останню облаву із літніми святами. Навіть «W»-група, що складалася з 300 осіб-євреїв, яка, на загальну думку, була потрібна Вермахту і мала б пережити решту, була виведена на цвинтар Окописько в суботу. 14 сотень євреїв розстріляно за декілька годин, один за одним. Трупки скинуто у декілька ям, заготовлених заздалегідь. Остання облава і масові розстріли на Окопиську проводилися шарфюрером СС Віллі Херманном з тернопільської СД. Згідно зі свідченнями, «там він стояв, навпроти євреїв, заляпаний кров'ю з ніг до голови, виглядаючи як м'ясник». Євреїв розстрілювала СіПо, поліція безпеки з Тернополя, та місцева німецька поліція. Тепер Бережани були очищені від євреїв [16].

У центрі людських страждань і трагедій в окупованих німцями Бережанах, звичайно, були облави, депортації і вбивства євреїв. У своїх спогадах М. Талер розповідав: «Його «темний час», пробив під час однієї з облав, коли його сховав друг батьків у баку для сміття в підвалі старого кам'яного будинку. «Ти втрачаєш будь-яке відчуття часу. Скоро я почав панікувати через щурів. Коли я виглядав через заґратований вентиляційний отвір, я міг бачити двір, де Гестапо било євреїв і відбирало тих, кого мали депортувати. Вони відділяли жінок і старих від молодих чоловіків. Я видивлявся своєю мати. Я шукав жінку у червоній хустці. Мені здавалося, що кожна жінка у червоній хустці була моєю матою. Я був впевнений, що мої батько і мати були там, і що можливо їх забрали». Насправді, мати Манека пережила ту облаву, а його батько був вивезений до трудового табору. Потім Манек зі своєю матір'ю переховувалися у подружжя поляків, на околиці міста, поблизу Окописька, яке знаходилося на схилі і оточене стіною. Манек згадував видовища і сцени які відбулися там в день акції Judenfrei. «Схил був завалений тілами людей, бо деякі молоді люди, коли усвідомили, що відбувається, перестрибували через стіну і намагалися втекти вниз по пагорбу. Німці розстрілювали їх з кулеметів. Я молився, щоб нікому з них не вдалося втекти, бо інакше, німці будуть їх шукати і зможуть знайти нас. Наскільки мені було відомо, ніхто не врятувався. Роками потому ми дізналися, що одному молодому чоловіку вдалося втекти у поля і вижити». Цією особою був Муньо Габер. Він був одним з так званих «W»-євреїв, які працювали на німецьке військо у Бережанах і вважалися найпривілейованішою частиною єврейського населення. Літера «W» і печатка Вермахту, давали найкращий шанс вижити. Муньо і його вітчим були одними із цих щасливчиків. Проте, усі «W»-євреї були страчені у день останньої облави Judenfrei. Муньо виразно пам'ятав ту суботу, 12 червня 1943 р. Декілька сотень «W»-євреїв утримувалися поза межами гетто у комплексі будівель із подвір'ям в середині. Брама була зачинена ввечері у п'ятницю. «Біля восьми годин ранку відкрита вантажівка із чотирма гестапівцями у зеленій уніформі підїхала Тернопільською вулицею. Її супроводжували декілька автомобілів із солдатами. Всі вони направилися в напрямку міського офісу Гестапо на вулиці Садовій. Ми знали, що мав розпочатися новий погром.» Скоро почувися поодинокі постріли з боку гетто. «W»-з'єднання було оточено солдатами із кулеметами. «Біля одинадцяти годин віддалений вибух кулеметного вогню ознаменував фінальну бойню, що відбувалася на цвинтарі» [16].

Іван Фанга з Шибалина, пам'ятав страту євреїв на Окопиську. «Була вирита яма і зведений вузький місток. Цей німець Ціппріх, ставив п'ять або шість євреїв в пряму лінію і розстрілював їх одним набоем. Маленьких дітей кидали у яму зверху на ті трупи, і все це закопували. Після такої операції Ціппріх знімав свої рукавички і кидав їх у яму» [16].

На початку німецької окупації, згідно твердженням Ш. Редліха у Бережанах проживало біля 10 тис. євреїв, включно із біженцями, Масові погроми, вбивства і депортації зменшили цю кількість менш ніж до 100 осіб. Упродовж трьох років німецької окупації Бережани пережили жакливі демографічні зміни [16].

Незважаючи на звірства гітлерівців і на погрозу смертної кари за переховування євреїв, і серед українців, і серед поляків були люди, які рятували як дітей, так і цілі єврейські сім'ї. У листопаді 1943 р. у с. Мечинців Бережанського району заарештували Івана Михайловича Калиновича – за переховування двох хлопців-євреїв, які були синами лікаря-стоматолога з Бережан. У тому ж селі місцеві селяни переховували 30 єврейських родин, навесні 1944 р. їх заарештували та розстріляли. Українських селян за переховування євреїв відправили до концтабору в Авшвіці [15, с. 62].

Родини Редліхів та Фішелів рятували на Тернопільщині, в присілку міста Бережани, українка Тетяна Кунцевич – удова, мати двох дітей і поляки батько й син Кадогни [11, с. 44].

Саме для того, щоб більше не повторилася подібна трагедія, необхідно вивчати й широко роз'яснювати історію Голокосту. Міжетнічні конфлікти, які, на жаль, існують і в XXI ст., доводять, що людському співтовариству не вистачає толерантності. Тому уроки Голокосту залишаються актуальними і в наш час.

Список використаних джерел

1. Арентдт Ж. Джерела тоталітаризму / Перекл. з англ. К.: Дух і література, 2002. 539 с. 2. Бережанські вісті. № 3 (46) 3 січня 1942. 3. Бережанська земля: Історично-мемуарний Збірник. Торонто-Нью-Йорк-Париж-Сідней-Бережани-Козова: Головний Комітет Бережанщини і Козівщини, 1998. Т. 2. 900 с. 4. Бережанська земля: Історично-Мемуарний Збірник. Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Комітет «Видавництва «Бережани», 1970. 876 с. 5. Бережанщина у спогадах емігрантів. Тернопіль: Книж.-журн. вид-во «Тернопіль», 1993. 392 с. 6. Гон М. Єврейське питання в Західній Україні напередодні Другої світової війни (за матеріалами громадсько-політичної періодики краю). К., 2005. 7. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р.-18. Оп. 1. Спр. 136. Арк. 19–26. 8. Там само. Ф. Р.-274. Оп.2. Спр. 102 а. Арк. 2, 9, 281 зв. 9. Катастрофа європейського єврейства / Науч. ред. Катван З.; Пер. с иврита Хайфица М. Тель-Авив: Изд-во Открытого ун-та, 1995. Ч. 3–4. 474 с. 10. Ковба Ж. Людність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». К., 1998. 11. Півторак С. Р., Уніят В. Б., Хаварівський Б. В. Євреї на Тернопільщині. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. 120 с. 12. Політична історія України ХХ століття. Т.4. Україна в роки Другої світової війни (1939–1945). К., 2003. 13. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Львов, 1998. 14. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Звіти поліції Лемберзькому кріпо, 1942–1943. R-36/1/6. 15. Ятишук О. Функціонування юденратів на Тернопільщині у період німецької окупації // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. Вип. 1. Ч. 2. С.57–62. 16. Редлік Ш. Разом і окремо в Бережанах: поляки, євреї і українці у 1919–1945 URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Redlikh_Shymon/Razom_i_okremo_v_Berezhnakh_poliaky_ievrei_i_ukraintsi_u_1919-1945.pdf. (дата звернення: 01.02.2018). 17. Бережани. URL: <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/2595/berezhany.html>. (дата звернення: 01.02.2018).

References

1. Arendt Zh. Dzherela totalitaryzmu [Sources of Totalitarianism] / Perekl. z anhl. K.: Dukh i literatura, 2002. 539 s.
2. Berezhanski visti. №3 (46) 3 sichnia 1942.
3. Berezhanska Zemlia [Berezhany Land]: Istorychno-memuarnyi Zbirnyk. Toronto-Niu-York-Paryzh-Sidnei-Berezhany-Kozova: Holovnyi Komitet Berezhanshchyny i Kozivshchyny, 1998. T.2. 900 s.
4. Berezhanska Zemlia [Berezhany Land]: Istorychno-Memuarnyi Zbirnyk. Niu-York-Paryzh-Sidnei-Toronto: Komitet «Vydavnytstva «Berezhany», 1970. 876 s.
5. Berezhanshchyna u spohadakh emihrantiv [Berezhany Land in memories of emigrants]. Ternopil: Knyzh.-zhurn. vyd-vo «Ternopil», 1993. 392 s.
6. Hon M. Yevreiske pytannia v Zakhidnii Ukraini naperedodni Druhoi svitovoi viiny (za materialamy hromadsko-politychnoi periodyky kraiu) [The Jewish Question in Western Ukraine on the eve of the Second World War (based on the materials of the public-political periodicals of the region)]. K., 2005.
7. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti.. F.R.18. Op.1. Spr.136. Ark. 19–26.
8. Ibid. F.R.-274. Op.2. Spr. 102a. Ark. 2, 9, 281zv.
9. Katastrofa evropeiskogo evreistva [Catastrophe of European Jewry] / Nauch. red. Katvan Z.; Per. s ivrita Khaifitsa M. Tell'-Aviv: Izd-vo Otkrytogo un-ta, 1995. Ch.3–4. 474 s.
10. Kovba Zh. Liudianist u bezodni pekla. Povedinka mistsevoho naselennia Skhidnoi Halychyny v roky «ostatochnoho rozv'iazannia yevreiskoho pytannia» [Humanity in the depths of hell. Behavior of the local population of Eastern Galicia during the «final settlement of the Jewish question»]. K., 1998.
11. Pivtorak S.R., Uniat V.B., Khavarivskiy B.V. Yevrei na Ternopilshchyni [Jews in the Ternopil region]. Ternopil: TzOV «Terno-hraf», 2010. 120 s.
12. Politychna istoriia Ukrainy XX stolittia. T.4. Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny (1939–1945) [Political History of Ukraine of the Twentieth Century. T.4. Ukraine during the Second World War (1939–1945)]. K., 2003.
13. Khonigsman Ya. Katastrofa evreistva Zapadnoi Ukrainy [Jewish catastrophe in Western Ukraine]. L'vov, 1998.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. Zvity politsii Lemberzkomu kripo, 1942–1943. R-36/1/6.
15. Iatyshchuk O. Funktsionuvannia yudenrativ na Ternopilshchyni u period nimetskoj okupatsii [The Functioning of the Yudenrats in the Ternopil Region during the German Occupation]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriiia / Za zah.red. prof. I.S.Zuliaka. U dvokh chastynakh. Ternopil: Vyd-vo TNPU im.V.Hnatiuka, 2013. Vyp.1. Ch.2. S.57–62.
16. Redlikh Sh. Razom i okremo v Berezhnakh: poliaky, yevrei i ukraintsi u 1919–1945 [Together and separately in Berezhany: Poles, Jews and Ukrainians in 1919–1945]. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Redlikh_Shymon/Razom_i_okremo_v_Berezhnakh_poliaky_ievrei_i_ukraintsi_u_1919-1945.pdf.
17. Berezhany [Berezhany]. URL: <http://www.jewishheritage.org.ua/ua/2595/berezhany.html>

Oksana Yatyshchuk

GERMAN POLICY AGAINST JEWS DURING 1941–1944 ON BEREZHANY REGION

In the article make an attempts to reveal the policy of the German authorities during the occupation on the territory of Berezhany region on the basis of archival sources and eyewitness accounts. The attitude towards these events of Ukrainian and Polish population of that time is shown.

Key words: ghetto, camp of death, Gestapo, Yudenrat, Jews.